

Ὁ σύγχρονος ἄνθρωπος ὅχι ὡς μετα-ἄνθρωπος
ἀλλὰ ὡς κατὰ φύσιν ἄνθρωπος ἐν Χριστῷ:
Ἡ συμβολὴ τῆς Ὁρθόδοξης Θεολογίας

Ἀχιλλέα Δελλόπουλου*

Ἡ τραγικὴ διαίρεση τοῦ ἀνθρώπου τῆς νεωτερικότητας καὶ ἡ ἀποτυχία τῆς κατανόησης τῆς φύσεώς του ὡς συναμφότερου ψυχοσωματικοῦ ὅλου εἶχε ὡς συνέπεια τὴν ἀπολυτοποίηση τῆς ὕλης καὶ τῆς σωματικότητας. Τὸ σῶμα καθ' ἑαυτὸ καὶ τὸ δεύτερο σῶμα, ὁ αἰσθητὸς κόσμος, αὐτονομεῖται ἀπὸ τὴν ἐνότητά του πρὸς τὸν νοητὸ καὶ ἡ πτώση ἐμπεδώνεται.

Ὁ αἰσθητὸς κόσμος δὲν συνδέεται μὲ τὸν νοητό, ἡ γῆ μὲ τὸν οὐρανό, ὁ ἄνθρωπος μὲ τοὺς ἀγγέλους, ὁ παράδεισος μὲ τὸν παρόντα κόσμο. Ἡ μία καὶ μοναδικὴ δημιουργία τοῦ Θεοῦ σχίζεται καὶ ὁ ἄνθρωπος τῆς νεωτερικότητας πραγματώνει τὸ ἀντίρροπον τῆς κλήσεώς του. Ἀντὶ νὰ λειτουργήσει, ὡς λέγει ὁ ἅγιος Μάξιμος ὁ Ὁμολογητὴς, ὡς *συνεκτικώτατον ἐργαστήριον*¹, προορισμένο νὰ συγκεντρώσει τὰ θραύσματα

* Ὁ Ἀχιλλέας Δελλόπουλος εἶναι διδάκτωρ Θεολογίας τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τοῦ Ἀριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης καὶ μεταδιδακτορικὸς ἐρευνητὴς τοῦ Τμήματος Θεολογίας τοῦ Ἑθνικοῦ καὶ Καποδιστριακοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν.

1. Μαξίμου Ὁμολογητοῦ, *Περὶ διαφορῶν ἀποριῶν*, PG 91, 1305A. Ὁ Μάξιμος περιγράφει μὲ ἐκπληκτικὸ τρόπο τὸ πῶς ὁ ἄνθρωπος θὰ θεράπευε ὅλες τὶς διαιρέσεις τοῦ κόσμου· πρῶτον, ἔπρεπε νὰ προχωρήσει στὴν τέλεια γνώση τοῦ ἰδίου του λόγου. Κατόπιν, καὶ ἔχοντας ἐνδιατρίψει σὲ αὐτὴν μπορούσε νὰ προχωρήσει δυναμικὰ στὴν ἐνοποίηση τῶν διαιρέσεων τῆς δημιουργίας. Πρῶτα τερματίζοντας διὰ τῆς οἰκειᾶς διαγωγῆς τὴ διαίρεση τοῦ κόσμου σὲ παράδεισο καὶ οἰκουμένη, ἀποδεικνύοντας ὅτι παράδεισος δὲν εἶναι ἄλλος παρὰ αὐτὸς τοῦτος ὁ τόπος στὴν ἐνότητά του. Ἄλλωστε τὸ τραγικὸ σχίσμα τῆς μῆας κτίσεως, τῆς οἰκουμένης τοῦ Θεοῦ σὲ παράδεισο καὶ γῆ στὴ διαγωγή τοῦ ἀνθρώπου ἔχει τὶς ἀφορμές. Ἐν συνεχείᾳ ἔπρεπε νὰ ἐνώσει, χάριν τῆς ἰσότητάς του κατὰ τὴ γνώση μὲ τοὺς ἀγγέλους, ἐν ταυτῷ τὸν αἰσθητὸ καὶ νοητὸ κόσμο, ἀναδεικνύοντας μίαν κτίση, τὴν ἅπασα κτίση. Καὶ τέλος, στὶς ἐσχατιῆς αὐτῆς τῆς πορείας τὸ κτιστὸ ὄν ἐντρυφᾷ στὴ γνωστικὴ ἐπιστήμη τῶν λόγων τῶν ὄντων «... κατὰ τὴν ὁποία τοῦ παρέχεται ἀμεσιτεῦ-

της δημιουργίας, ἔχασε τὴ γνώση τοῦ ἰδίου του λόγου, «καθ' ὃν ἐστίν»², διηρέθη καθ' ἑαυτὸν καὶ διήρесе σύμπασα τὴν κτίση.

Ἔπρεπε νὰ σωθεῖ πάση θυσίᾳ τὸ αἰσθητὸ κομμάτι, νὰ αἰωνίσει ἡ βιολογικότητα καὶ νὰ ἐξασφαλισθεῖ ἡ ἀπρόσκοπτη παραμονὴ της ἐς αἰεί. Τοῦτο ὅμως προσέκρουε στὴν ἄβυσσο τῆς τρεπτότητας τοῦ ὄντος, καταπῶς σημειώνει ὁ ἅγιος Ἰωάννης ὁ Δαμασκηνὸς μὲ τὸ περίφημο: «ὦν γὰρ ἀπὸ τροπῆς ἤρξαντο τὸ εἶναι»³, ἡ ὁποία κληροδοτεῖ κατ' ἀναπόδραστο τρόπο τὴ φθορὰ καὶ τὸν θάνατο. Ἡ ἀνθρωπολογία τῆς σήμερον, τῆς λεγόμενης ὑστερης νεωτερικότητας, φαντάζεται ὅτι μπορεῖ νὰ ξεπεράσει μιὰ γιὰ πάντα τὸ ὠκύμορο καὶ τὸ περατὸν τοῦ ἀνθρωπίνου βίου μὲ τὴν τεχνολογία. Ὡδη σὲ θεωρητικὸ ἐπίπεδο γίνεται λόγος γιὰ τὸν μετα-ἄνθρωπο, τὸν βιονικὸ ἄνθρωπο⁴, κατὰ τὸν καθηγητὴ Νανόπουλο,

τως ἡ ἀδιάγνωστος καὶ ἀνερμήνευτος ἔννοια τοῦ Θεοῦ». Μαξίμου Ὁμολογητοῦ, *Περὶ διαφορῶν ἀποριῶν*, PG 91, 1305D: «... διὰ τὴν τελείαν πρὸς τὸν ἴδιον, ὡς ἔφην, λόγον καθ' ὃν ἐστίν γνῶσιν»· αὐτόθι, PG 91, 1305D: «εἶτα τὸν παράδεισον καὶ τὴν οἰκουμένην διὰ τῆς οἰκειᾶς ἀγιοπρεποῦς ἀγωγῆς ἐνώσας...»· αὐτόθι, PG 91, 1309B: «Ἐντεῦθεν ὡς κατ' αὐτὸν λοιπὸν μὴ ἐχούσης πρὸς τὸν παράδεισον διαφορὰν τῆς καθ' ἡμᾶς οἰκουμένης πάλιν ἐπ' αὐτοῖς ἐφάνη τοῖς μαθηταῖς συνδιαιτώμενος μετὰ τὴν ἐκ νεκρῶν ἀνάστασιν, δεικνὺς ὡς ἡ γῆ μία οὕσα τυγχάνει πρὸς ἑαυτὴν ἀδιαίρετος τὸν καθ' ὃν ἐστὶ λόγον τῆς κατὰ τὴν διαφορὰν διαιρέσεως ἐλεύθερον διασώζουσα»· αὐτόθι, PG 91, 1308A: «εἶτα τὰ νοητὰ καὶ τὰ αἰσθητὰ πρὸς τούτοις ἐνώσας διὰ τὴν πρὸς ἀγγέλους κατὰ τὴν γνῶσιν ἰσότητά μιαν ποιήσῃ κτίσιν τὴν ἅπασαν κτίσιν...»· αὐτόθι, PG 91, 1308AB: «... καθ' ἣν ... ἀκριφνῶς λοιπὸν τὴν περὶ Θεοῦ καὶ ἀμεσιτεῦτως παρέχεται τοῖς ἀξίοις ἀδιάγνωστον καὶ ἀνερμήνευτον ἔννοιαν».

2. Αὐτόθι, PG 91, 1305D.

3. Ἰωάννου Δαμασκηνοῦ, *Ἐκδοσις ἀκριβῆς τῆς Ὁρθοδόξου Πίστεως*, PG 94, 796A. Προβλ. Ν. Ματσούκας, *Δογματικὴ καὶ Συμβολικὴ Θεολογία Β'*, *Ἐκθεση τῆς ὀρθόδοξης πίστεως σὲ ἀντιπαράθεση μὲ τὴ δυτικὴ χριστιανοσύνη*, ἐκδ. Π. Πουρναρά, Θεσσαλονίκη 1992, σσ. 178-179: «... Ἐπομένως ἡ ἀφετηρία τῆς ἀρχικῆς καὶ τῆς κάθε κίνησης ὄλων τῶν κτισμάτων καὶ κατ' ἐξοχὴν τῶν λογικῶν εἶναι ἡ κατὰ φύσιν κατάστασή τους, ποὺ χαρακτηρίζεται γιὰ τὴν τρεπτότητα καὶ τὸ ἀλλοιωτό. Τὰ κτιστὰ ὄντα κινδυνεύουν νὰ χάσουν ἀκόμα καὶ τὸ ἴδιο τὸ εἶναι τους. Ἡ σχέση τους μονάχα πρὸς τὸ ὃν τοὺς ἐξασφαλίζει τοῦτο τὸ εἶναι καὶ ὅλα τὰ ἄλλα παρεπόμενα. Αὐτὴ ἡ θέσις κλειδί εἶναι κοινὴ γραμμὴ τῆς ὀρθόδοξης θεολογίας, εἴτε τὴ βλέπει κανεὶς συγκεκριμένα εἴτε ὄχι, ὅπως ἀκριβῶς ἡ διδασκαλία γιὰ τὴ δημιουργία ἐκ τοῦ μὴ ὄντος, γιὰ τὸν τριαδικὸ Θεό, γιὰ τὸ πρόσωπο τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ καὶ γιὰ τὸν σκοπὸ τῆς Ἐκκλησίας. Ἄν ἡ δογματικὴ χάσει τούτῃ τὴ θέσις κλειδί, ἐξάπαντος τρέπεται σὲ ὀλισθηρὲς ἀτραπούς».

4. Δημ. Νανόπουλος, *Συνέντευξη* στὸ *iefimerida.gr* (16-2-2019): <https://www.iefimerida.gr/news/479406/kathigitis-dimitris-nanopoylos-erhetai-o-meta-anthropos-ti-leei-gia-ton-theon-planiti>: «Εἴμαστε ἥδη μέσα στὴν τέταρτη βιομηχανικὴ ἐπανάσταση. Σὲ λίγο θὰ ἐμφανιστεῖ ὁ νέος ἄνθρωπος. Ὁ ἄνθρωπος ἔτσι ὅπως τὸν ξέρουμε... τελειώνει. Θὰ

στών όποιο έφ' έξής ή μηχανή δέν θα εΐναι και δέν θα κατανοείται ως έξωτερική προσθήκη αλλά ως έσωτερικό άναπόσπαστο ιδίωμα του⁵.

Περιγραφές για κατασκευή άνθρώπων-ύπολογιστών με έμφυτεύσεις ψηφιακών δεδομένων τρομάζουν για την εξέλιξη της μελλοντικής άνθρωπολογίας⁶. Η βιοτεχνολογία φαίνεται να ύπισχνείται στον μετα-

έχουμε τσιπάκια στο μυαλό και αυτό που θα ύπάρχει θα εΐναι ό βιονικός άνθρωπος ή άν θέλετε, ό “μετα-άνθρωπος”, ό “ύπεράνθρωπος” που δέν θα έχει καμμία σχέση με έμας. Αυτή εΐναι ή εξέλιξη του άνθρώπου, που αυτή τη φορά θα την κάνουμε μόνοι μας».

5. Διον. Σιμόπουλος, *Συνέντευξη* στό: *physicsgg.me* (23-10-2018): <https://physicsgg.me/2018/10/23/%CE%B4%CE%B9%CE%BF%CE%BD%CF%8D%CF%83%CE%B7%CF%82-%CF%83%CE%B9%CE%BC%CF%8C%CF%80%CE%BF%CF%85%CE%BB%CE%BF%CF%82-%CE%BF-%CE%B1%CE%BD%CE%B8%CF%81%CF%8E%CF%80%CE%B9%CE%BD%CE%BF%CF%82-%CE%BA%CE%B1%CE%B9/>: «Ένω στη δική μου τοποθέτηση εξέφρασα την πεποίθηση ότι στα έπόμενα 50 χρόνια θα συμβούν άξιοθαύμαστα έπιτεύγματα όπως ή κατασκευή πλήρως λειτουργούντων άνθρωπίνων όργάνων από έκτυπτές 3D, ή δημιουργία έμβολίων για διάφορα είδη καρκίνων, ένω πολλοί άνθρωποι θα μπορούν να άντικαθιστούν τά άκρα τους με βιονικά! Άλλά και ή διασύνδεση της καθημερινότητάς μας με τó διαδίκτυο θα αυξάνεται συνεχώς με τούλάχιστον 230 δισεκατομμύρια συσκευές να εΐναι συνδεδεμένες *on line* σέ μερικές δεκαετίες». Στην ίδια συνέντευξη ό Σιμόπουλος άναφέρεται στον Καθηγητή του Μ.Ι.Τ. Κωνσταντίνο Δασκαλάκη, ό όποιος μιλώντας σχετικά με την τεχνητή νοημοσύνη άνέφερε τά έξής για την έπαφή του άνθρώπου με τη μηχανή στο μέλλον: «Η πραγματικότητα ένδέχεται τελικά να διαψεύσει κάθε πρόβλεψη όπως για παράδειγμα την ύπαρξη προσωπικών γραμματέων με τεχνητή νοημοσύνη και άυτο-οδηγούμενα άυτοκίνητα, ένω σέ 15 χρόνια ή διεπαφή του άνθρώπινου έγκεφάλου με την τεχνολογία θα γίνει ένδεχομένως πολύ πιό άμεση και τó όριο που διαχωρίζει τó που ξεκινά ό άνθρωπος και που άρχίζει ή μηχανή πιό δυσδιάκριτο και καταλήγει με τη διαπίστωση ότι ή έποχή της τεχνητής νοημοσύνης έρχεται φορτωμένη με ύποσχέσεις, προκλήσεις και κινδύνους. Προχώρησε μάλιστα στην άνάλυση τριών πιθανών σεναρίων για την εξέλιξη της τεχνητής νοημοσύνης στα έπόμενα 5 έως 50 χρόνια. Στο θετικό σενάριο, που όνόμασε “Wonderland”, οι μηχανές κάνουν τς χειρωνακτικές έργασίες ένω ό άνθρωπος έχει περισσότερο έλεύθερο χρόνο ή έκτελεί πνευματικές έργασίες και τó άσφαλιστικό σύστημα σώζεται, άφού ή έλλειψη νέων άνθρώπων που έργάζονται και καταβάλλουν είσφορές άναπληρώνεται άπό την ύπαρξη των ρομπότ, που δέν χρειάζονται άσφάλιση ή σύνταξη. Στο άρνητικό σενάριο, τó “Pessiland”, ή έπιστήμη κατακτά τη γενική νοημοσύνη, αλλά αυτή δέν εΐναι προσβάσιμη σέ όλους, αλλά μόνο σέ έργαστήρια έταιρειών ή κρατών, που τη χρησιμοποιούν για ίμπεριαλιστική έπιρροή. Με τó τρίτο σενάριο, τó “Stagnatia”, ή έπιστήμη δέν καταφέρνει να κάνει τó άλλω στη γενική τεχνητή νοημοσύνη και έπικρατεί σχετική στασιμότητα. Άν και φαίνεται ότι τελικά θα έπικρατήσει ένα μείγμα των τριών αυτών σεναρίων».

6. Μαρίνα Μπερτζέμη, *Ρομποτική: Έργασιακά, νομικά και ήθικά ζητήματα*, Μεταπτυχιακή έργασία στό δίκαιο και στην πληροφορική, ύποβληθείσα στό Πανεπιστήμιο Μακεδονίας

άνθρωπο και τὸ μετα-σύμπαν (*metaversal*), τὸ σύμπαν ποὺ κεῖται ἔξω ἀπὸ τοὺς ποικίλους χωροχρονικοὺς φυσικοὺς περιορισμούς. Ὁ ἄνθρωπος δηλαδή, μὲ τὴν ἀκαταμάχητη ἰσχὺ τῆς τεχνολογίας, δὲν θὰ πεθαίνει καὶ οὔτε ὁ φυσικὸς κόσμος θὰ ἀπειλεῖται μὲ ἐξαφάνιση, διότι ἡ τεχνολογία μπορεῖ νὰ θεραπεύσει τὰ πάντα.

Εἶναι προφανὲς ὅτι αὐτὴ ἡ τοποθέτηση τῆς τεχνολογίας στὸν χώρο τοῦ ὑπερβατικοῦ καὶ τῆς μεταφυσικῆς τῆς προσδίδει ὑπαρξιακὲς καὶ σωτηριολογικὲς διαστάσεις. Ἡ θεολογία ἐκβάλλει καὶ πάλι λανθασμένα στὸν σύγχρονο ἄνθρωπο, θεοποιώντας τὴν τεχνολογία· στὴν κατεύθυνση αὐτὴ δὲν εἶναι ὁ Θεὸς ποὺ θὰ σώσει τὸν ἄνθρωπο ἀπὸ τὴ φθορὰ καὶ τὸν θάνατο, ἀλλὰ ἡ ἐπιστῆμη ποὺ θὰ τοῦ ἐπιμηκύνει τὴ ζωὴ χωρὶς περιορισμούς καὶ ὅρια. Ἡ ἐωσφορικὴ ἔπαρση στὸ μεγαλεῖο τῆς, ὁ ἄνθρωπος σὰν θεὸς μὲ ὄργανο τὴν τεχνολογία νὰ προσπαθεῖ νὰ συντρίψει τὸν θάνατο· νὰ στέκεται προσκολλημένος στὴν ὕλη, προσπαθώντας νὰ τὴ σώσει μηχανιστικὰ ἀπὸ τὸ μηδέν, στὸ ὁποῖο ἀναπόδραστα μεταχωρεῖ.

καὶ στὸ Δημοκρίτειο Πανεπιστήμιο Θράκης στὸ πλαίσιο Διδρυματικοῦ Προγράμματος Μεταπτυχιακῶν Σπουδῶν Δικαίου καὶ Πληροφορικῆς, Θεσσαλονίκη 2022, σ. 61: «Ἡ ἐσχατολογικὴ προφητεία τοῦ Ἰλν Μάσκ στὸ διεθνὲς φόρουμ γιὰ τὸ μέλλον τῆς Τ.Ν. στὴ Σαγκάη τὸ 2019 ἦταν πὼς μέχρι τὸ 2045 ἀναμένεται ὅτι τὰ αὐτόνομα ρομπὸτ θὰ ἔχουν ξεπεράσει τὸ ἀνθρώπινο γένος σὲ κάθε εἶδος νοητικῆς ἱκανότητος. Ἡ προοπτικὴ αὐτὴ συνιστᾷ ὑπαρκτὸ κίνδυνο γιὰ τὴν ἀνθρωπότητα. Ὅμως, ὑπάρχει ἓνα “ἀντίδοτο” γιὰ τὸ ζοφερὸ αὐτὸ μέλλον, καὶ αὐτὸ εἶναι ἡ σύμφυση ἀνθρώπου καὶ μηχανῆς μὲ ἐμφυτεύματα στὸν ἀνθρώπινο ἐγκέφαλο, μὲ τὰ ὁποῖα θὰ δύνανται νὰ ἐλέγχει ἀσύρματα τὶς μηχανὲς καὶ θὰ ἐμπλουτίζουν τὸ μυαλό του μὲ τὶς δυνατότητες τῆς Τ.Ν. Αὐτὸς θὰ εἶναι ὁ μετα-άνθρωπος, δηλαδή ἡ καινούργια ἐκδοσὴ τοῦ ἀνθρώπου (Παπακωνσταντίνου 2020· Chiang 2000)». Πρβλ. *Κυριακάτικη Δημοκρατία*, 24-9-2023, σ. 34: «Ὁ Ἰλν Μάσκ “παίζει” μὲ τὸν ἐγκέφαλο τοῦ ἀνθρώπου. Πιὸ κοντὰ στὰ ... ἱατρικὰ θαύματα, ὅπως θέλει νὰ πιστεῦει, βρίσκεται ὁ Ἰλν Μάσκ, καθὼς ἡ ἐταιρεία νευροτεχνολογίας Neuralink, ἰδιοκτησίας του, ἔλαβε τὴν πολυπόθητὴ ἄδεια ἀπὸ τὸν Ὁργανισμὸ Τροφίμων καὶ Φαρμάκων (F.D.A.) τῶν Η.Π.Α. γιὰ τὴν ἐναρξὴ δοκιμῶν σὲ ἀνθρώπους. Ἡ Neuralink ἔχει πολὺ φιλόδοξους στόχους, ἀναπτύσσοντας ἐγκεφαλικά ἐμφυτεύματα (τσιπάκια) ποὺ ἔχουν στόχο τὴν ἀποκατάσταση πολὺ σοβαρῶν προβλημάτων ὑγείας, ὅπως ἡ ἀπώλεια τῆς κίνησης καὶ τῆς ὄρασης... Ὁ ἀρχικὸς στόχος τοῦ B.C.I. εἶναι νὰ δώσει στοὺς ἀνθρώπους τὴ δυνατότητα νὰ ἐλέγχουν ἓναν κέρσορα ὑπολογιστῆ ἢ ἓνα πληκτρολόγιο, χρησιμοποιώντας μόνον τὴ σκέψη τους, ἀναφέρει ἡ ἐταιρεία. Ἡ Neuralink ἀποτελεῖ μέρος τῆς ἀναδυόμενης βιομηχανίας διεπαφῆς ἐγκεφάλου-ὑπολογιστῆ ἢ B.C.I., ἡ ὁποία ἐπικεντρώνεται σὲ συστήματα ποὺ ἀποκρυπτογραφοῦν τὰ ἐγκεφαλικά σήματα καὶ τὰ μεταφράζουν σὲ ἐντολὲς γιὰ ἐξωτερικὲς τεχνολογίες».

Ἡ ὑπέρβαση ὅμως τοῦ μηδενὸς καὶ ἡ πραγματικὴ νίκη ἐναντίον τῆς φθορᾶς καὶ τοῦ θανάτου δὲν προέρχεται ἀπὸ τὸν ἄνθρωπο, ἀλλὰ ἀπὸ τὸν Θεὸ ποὺ ἔγινε ἄνθρωπος χάριν τῆς σωτηρίας τοῦ ἀνθρώπου. Ἡ κατάφαση τοῦ Θεοῦ στὴν ὕλη ἐν Χριστῷ ἀποτελεῖ τὸν ὑπογραμμὸ τῆς πορείας βάσει τοῦ ὁποίου πρέπει νὰ κινηθεῖ ὁ σύγχρονος ἄνθρωπος, ἀντιλαμβανόμενος ὅτι ὁ Λόγος προσέλαβε τὴν ὕλη καὶ διὰ τοῦ σταυροῦ καὶ τῆς ἀναστάσεως τὴν ἀφθαρτοποίησε, μεταστοιχειώνοντάς την σὲ καινὴ ζωὴ ἐν Χριστῷ. Τοῦτο τὸ μυστήριον τῆς ἀφθαρτοποίησης τῆς ὕλης, τοῦ κτιστοῦ καὶ τοῦ ἐγκεντρισμοῦ του στὴν ὄντως ζωὴ προσφέρεται δαφιλῶς σὲ κάθε εὐχαριστιακὴ σύναξη, στὴν ὁποία πραγματώνεται ἡ σωτηρία ὡς μεταμόρφωση τοῦ ἀνθρώπου ἐν Χριστῷ καὶ ὅχι ὡς μηχανικὴ πραγματικότητα.

Ἄν ἐγκύψουμε στὰ κείμενα τῶν Πατέρων τῆς Ἐκκλησίας καὶ δοῦμε πῶς περιγράφουν τὸν ἐμπλουτισμὸ καὶ τὴ μεταμόρφωση συνολικῆς τῆς ψυχοσωματικῆς ἀνθρωπίνης φύσεως ἀπὸ τὸ Κυριακὸν σῶμα καὶ αἷμα τοῦ Χριστοῦ, θὰ ἐκπλαγοῦμε. Λέγει ὁ ἅγιος Γρηγόριος Νύσσης ὅτι ἡ μετάληψη τοῦ σώματος καὶ τοῦ αἵματος διὰ τῶν σωματικῶν αἰσθητηρίων μεταδίδει τὸ ἀλεξιτήριον τῆς ἀθανασίας ἐντὸς τῶν σπλάχνων⁷ τῆς ἐπικήρου φύσεως καὶ ποιεῖ τὴν μετάθεσίν της, στὰ ὅρια πάντοτε τῆς μετοχῆς καὶ τῆς διάκρισης κτιστοῦ καὶ ἀκτίστου, πρὸς τὸ ἀκήρατον τῆς θείας φύσεως⁸. Διὰ τοῦ συγκρίματος, τονίζει, λαμβάνεται ὁ ἁγιασμός, «διὰ τῆς σαρκὸς ἐνσπείρεται τὸ σῶμα καὶ τὸ αἷμα σὲ αὐτοὺς τῶν ὁποίων ἡ σύστασις εἶναι ἀπὸ σῶμα καὶ αἷμα»⁹ προκειμένου τὰ «ἀνθρώπινα στοιχεῖα, τὰ ὁποῖα παραδέχθηκε ἡ θεοδόχος σάρξ»¹⁰, νὰ μεταστοιχειωθοῦν μέσα ἀπὸ τὴν πρόσληψη τῆς ἀφθάρτου δωρεᾶς καὶ ὅλος ὁ ἄνθρωπος νὰ ἐγκεντριστεῖ στὸ σῶμα τῆς ζωῆς.

7. Γρηγορίου Νύσσης, *Λόγος Κατηχητικὸς ὁ Μέγας*, PG 45, 93C: «Ἀλλὰ μὴν οὐκ ἔστιν ἄλλως ἐντός τι γίνεσθαι τοῦ σώματος, μὴ διὰ βρώσεως καὶ πόσεως τοῖς σπλάχνοις καταμιγνύμενον».

8. Αὐτόθι, PG 45, 97B: «ὁ δὲ φανερωθεὶς Λόγος διὰ τοῦτο κατέμιξεν ἑαυτὸν τῇ ἐπικήρῳ τῶν ἀνθρώπων φύσει, ἵνα τῇ τῆς θεότητος κοινωνίᾳ συναποθεωρηθῇ τὸ ἀνθρώπινον».

9. Αὐτόθι, PG 45, 97B: «τούτου χάριν ... ἑαυτὸν ἐνσπείρει διὰ τῆς σαρκὸς, οἷς ἡ σύστασις ἐξ οἴνου τε καὶ ἄρτου ἐστί, τοῖς σώμασι τῶν πεπιστευκότων κατακρινάμενος...».

10. Αὐτόθι, PG 45, 97B: «Ἐπεὶ οὖν καὶ τοῦτο τὸ μέρος (ἦγουν τὸν ἄρτον καὶ τὸ ὕδωρ) ἡ Θεοδόχος ἐκείνου σὰρξ πρὸς τὴν σύστασιν ἑαυτῆς παρεδέξατο...».

Ἀλλὰ καὶ ὁ ἅγιος Κύριλλος Ἱεροσολύμων, ἐπιρρωνύοντας τὰ ἀνωτέρω, θὰ προσθέσει τὰ ἐξῆς ἀποκαλυπτικά: Ἡ ἐπαφή τοῦ σώματος καὶ τοῦ αἵματος ἀγιάζει τὰ χεῖλη, τὰ χέρια, τοὺς ὀφθαλμούς, ὅλα τὰ αἰσθητήρια¹¹. Στὴ βάση τοῦ σχήματος αὐτοῦ ὁ ἅγιος Νικόλαος Καβάσιλας θὰ μιλήσει γιὰ χριστοποίηση τοῦ νοῦ καὶ τῆς βουλήσεως, ἥτοι χριστομορφισμό¹².

Ἡ ὀρθόδοξη θεολογία στὴν ὕστερη νεωτερικότητα βρίσκει ἀντιμέτωπη μὲ τὴν ἀπόλυτη τεχνολογικοποίηση τοῦ ἀνθρωπίνου βίου. Τεχνητὴ νοημοσύνη, ἀλγόριθμοι ποὺ καθιστοῦν ἱκανὲς τὶς μηχανὲς νὰ κατανοοῦν τὸ περιβάλλον τους¹³, ἐγκεφαλικά ἐμφυτεύματα ὑπὸ ἐλεγχόμενα τῇ θεραπείᾳ δυσίατων ἀσθενειῶν, ὅπως παράλυση¹⁴ καὶ τύφλωση¹⁵,

11. Κυρίλλου Ἱεροσολύμων, *Κατηχ. Μυσταγ.* Ε' 9, ΒΕΠΕΣ 39, 262 (32-34): «“Ἀμήν”, ἀγιάζου καὶ ἐκ τοῦ αἵματος μεταλαμβάνων Χριστοῦ. Ἐτι δὲ τῆς νοτίδος ἐνούσης τοῖς χεῖλεσι φερσὶν ἐπαφόμενος καὶ ὀφθαλμοὺς καὶ μέτωπον καὶ τὰ λοιπὰ ἀγιάζει αἰσθητήρια».

12. Νικολάου Καβάσιλα, *Ἑρμηνεία τῆς Θείας Λειτουργίας*, PG 150, 584D: «Καὶ γὰρ ψυχὴ καὶ σῶμα καὶ πᾶσαι δυνάμεις αὐτίκα πνευματικάι, ὅτι ψυχὴ μὲν ψυχῇ, σῶμα δὲ σώματι καὶ αἷμα αἵματι μίγνυται. Καὶ τί τὸ ἐντεῦθεν; Τὰ βελτίω κρείττω τῶν ἐλαττόνων καὶ τὰ θεῖα τῶν ἀνθρωπίνων ἐπικρατεῖ. καὶ ὁ φησι περὶ τῆς ἀναστάσεως Παῦλος, τὸ θνητὸν ὑπὸ τῆς ζωῆς καπνίζεται, τὸ δὲ ἐξῆς· ζῶ δὲ οὐκέτι ἐγώ, φησί, ζῇ δὲ ἐν ἐμοὶ Χριστός». Πρβλ. Π. Νέλλας, *Ζῶν Θεούμενον, Προοπτικές γιὰ μιὰ ὀρθόδοξη κατανόηση τοῦ ἀνθρώπου*, ἐκδ. Ἀρμός, Ἀθήνα 2000, σ. 209: «Αὐτὴ ἡ “σύναψη” καὶ ἡ ἐπακόλουθη “μετασκευή” τῶν βιολογικῶν διαστάσεων καὶ λειτουργιῶν τοῦ ἀνθρώπου σὲ λειτουργίες τοῦ σώματος τοῦ Χριστοῦ δὲν γίνεται μὲ τὴν καταστροφή τῶν πρώτων, ἀλλὰ μὲ τὴν μεταμόρφωσή τους. Ὁ Χριστός», ἐξηγεῖ ὁ Καβάσιλας, «εἰσέρχεται μέσα μας κατὰ τρόπο πραγματικό, σωματικό, μέσα ἀπὸ τὶς βιολογικὲς λειτουργίες ... κάνει δικές του, “οἰκειοῦται” τὶς λειτουργίες αὐτές, ἀναμιγνύεται καὶ ἀνακρινάται ἀσύγχυτα ἀλλὰ πραγματικά, μὲ ὅλες τὶς ψυχοσωματικὲς δυνάμεις μας καὶ μέσα σὲ αὐτὴ τὴ φυσικὴ μυστηριακὴ ἀνάκραση κάτω ἀπὸ τὴ δραστικώτατη ἐπίδραση τῆς ἀναστημένης σαρκὸς του, μεταστοιχειώνει, μεταπλάττει καὶ ἀνακαινίζει τὶς ψυχοσωματικὲς λειτουργίες μας σὲ λειτουργίες τοῦ δικοῦ τοῦ σώματος». Ἡ ἀνθρωπολογία τοῦ Καβάσιλα ἐξηγεῖται διεξοδικῶς ἀπὸ τὸν Παναγιώτη Νέλλα, τοῦ ὁποῦ ἡ συμβολὴ στὴν ἀνάπτυξη τῆς ἀνθρωπολογίας τῶν Πατέρων ὑπῆρξε καθοριστικὴ στὸν ὀρθόδοξο χώρο.

13. Μαρίνα Μπερτζέμη, *αὐτόθι*, σ. 22.

14. *Αὐτόθι*, σ. 61: «Τὸ 2006, ὁ Μάθιου Νάγκλ ἔγινε ὁ πρῶτος ἀσθενὴς μὲ βαριὰ παράλυση λόγφ σοβαροῦ τραυματισμοῦ στὸν νωτιαῖο μυελὸ ποὺ κατάφερε νὰ καθοδηγεῖ ἠλεκτρονικὸ ὑπολογιστὴ χάρις σὲ ἐμφυτεύματα, γινόμενος ταυτόχρονα τὸ πρῶτο *cyborg* στὴν ἱστορία. Κατὰ κανόνα, ὁ πρωταρχικὸς στόχος τῶν ἐμφυτευμάτων αὐτῶν εἶναι ἡ ἐνίσχυση τοῦ ἐγκεφάλου τῶν ἀπολύτως ὑγιῶν ἀνθρώπων».

15. *Κυριακάτικη Δημοκρατία*, 24-9-2023, σ. 34: «Ἐκτὸς ἀπὸ τὴ βοήθεια σὲ ἀσθενεῖς μὲ παράλυση, οἱ εἰδικοί πιστεύουν ὅτι οἱ Β.Κ.Ι. θὰ μπορούσαν κάποια μέρα νὰ βοηθήσουν στὴ θεραπεία ἀσθενειῶν, ὅπως ἡ τύφλωση καὶ οἱ ψυχικὲς ἀσθένειες. “Ἀκόμη κι ἂν

δημιουργία ανθρωποειδών¹⁶ ρομπότ είναι μόνον μερικές από τις εφ-

κάποιοι δὲν εἶχε ποτὲ ὄραση, ἐπειδὴ γεννήθηκε τυφλός, πιστεύουμε ὅτι μπορούμε νὰ ἀποκαταστήσουμε τὴν ὄρασή του» εἶχε δηλώσει πρόσφατα ὁ Ἴλον Μάσκ, καθὼς ἡ ἀνάπτυξη τοῦ ἐμφυτευμάτος στὸν ἐγκέφαλο μὲ τὶς κατάλληλες προσαρμογὲς κάθε φορὰ θὰ ἐπιτρέπει διάφορα ἱατρικά «θαύματα», ὅπως νὰ δοῦν οἱ τυφλοὶ, νὰ περπατήσουν οἱ παράλυτοι καὶ νὰ θεραπευτοῦν ὅσοι ἔχουν ἄνοια, Ἀλτσχάιμερ καὶ Πάρκινσον. Ὁ Μάσκ ἔχει ἐκφράσει τὴν πρόθεσή του ἡ Neuralink νὰ διερευνήσει αὐτὲς τὶς μελλοντικὲς περιπτώσεις χρήσης, καθὼς καὶ πιθανὲς ἐφαρμογὲς γιὰ τοὺς ὑγιεῖς ἀνθρώπους». Εἶναι προφανὲς ἡ εἰσπήδηση στὸν χῶρο τῆς θεολογίας ἐκ μέρους τῶν ἐπιστημόνων, ἡ ἐπαρση τῶν λεγομένων τους καὶ ἡ ἀκράδαντη πεποίθησή τους ὅτι οἱ ἴδιοι σὰν θεοὶ μποροῦν διὰ τῆς τεχνολογίας νὰ πραγματοποιήσουν πλεόν τὰ θαύματα, ὅπως αὐτὰ περιγράφονται στὴν Καινὴ Διαθήκη, δηλαδὴ νὰ δοῦν οἱ τυφλοὶ καὶ νὰ περπατήσουν οἱ παράλυτοι. Τὸ ὑπέροφρο φρόνημά τους τοὺς ὁδηγεῖ σὲ φυσίωση ἄνευ προηγουμένου, μὲ ἀποτέλεσμα ἡ ἀνταρσία ἐναντίον τοῦ Δημιουργοῦ νὰ ἐπαναλαμβάνεται, αὐτὴ τῇ φορὰ μὲ ὄργανο τὴν τεχνολογία.

16. Μαρίνα Μπερτζέμη, *αὐτόθι*, 63. Πρβλ. *Κυριακάτικη Δημοκρατία*, ἀρ. φ. 613, 27-8-2023, στὶς σελίδες πολιτισμοῦ, ποὺ ἐπιμελεῖται ὁ Νίκος Παπουτσόπουλος, ἄρθρο τοῦ Κωνσταντίνου Βαθιώτη, πρ. Ἀναπλ. Καθηγητῆ Νομικῆς Σχολῆς Δ.Π.Θ. Ὁ Κωνσταντίνος Βαθιώτης, στὸ πλαίσιο τοῦ ἀρθροῦ αὐτοῦ, παρουσιάζει ἓνα ἀπὸ τὰ πολλὰ «προορατικά» κείμενα τοῦ Σαράντου Καργάκου, μὲ τίτλο «*Homo Robato*» δημοσιευμένο στὸν Ἑκτο Τόμο τῶν *Προβληματισμῶν* (ἐκδ. Gutenberg, σ. 179), ὅπου ὁ μεγάλος αὐτὸς Ἕλληγ «προφήτης» τοῦ 20οῦ αἰ. καυτηρίαζε τὸ γεγονὸς ὅτι «ἐλπίζουμε σὲ μιὰ καλύτερη αὐτοματοποίησή μας, ὥστε νὰ ἀπαλλαγούμε ἀπὸ καθετὶ ἀνθρώπινο, γιὰ νὰ μοιάζουμε στοὺς δημιουργοὺς μας, τὶς μηχανές». «Γινόμαστε σιγά-σιγά «τέλεια» δημιουργήματα «τελείων» δημιουργημάτων, ἀλλὰ στὴν πραγματικότητα δὲν πρόκειται γιὰ δημιουργία ἀλλὰ γιὰ τερατογία ποὺ μᾶς ἀφαιρεῖ τὴ δυνατότητα νὰ «φιλήσουμε» τὸν ψυχικὸ μας κόσμο, γιὰ νὰ ξυπνήσουμε ἀπὸ τὸν λήθαργο». Νιώθοντας «ἓναν ἀπροσδιόριστο φόβο σὰν νὰ κινδυνεύουμε ἀπὸ τὸν ἴδιο τὸν ἑαυτὸ μας, ζοῦμε αὐτὴ τὴ νέα ἐπανάσταση ποὺ θὰ μεταμορφώσει τὸν κόσμο μας σὲ κόσμο αὐτομάτων», μιὰ «διαδικασία ἀλλοτρίωσης» ποὺ «ἔχει ἀρχίσει γιὰ μᾶς καὶ κανεὶς δὲν ξέρει πότε θὰ τελειώσει κι ἂν θὰ τελειώσει». Στὸ σημεῖο αὐτὸ ὁ Καργάκος ἐπικαλεῖται τὴν ἄποψη τοῦ Ἑριχ Φρόμ ὅτι «ἡ πρὶ ριζικὴ ἀλλαγὴ ποὺ θὰ φέρεῖ ὁ αὐτοματισμὸς στὴ φύση τοῦ ἀνθρώπου εἶναι ἡ ἀδυναμία ν' ἀγαπήσει». Ἡ ἀγάπη, συνεχίζει, ὁ Καργάκος «εἶναι ἡ «στόφα» τοῦ φυσιολογικοῦ ἀνθρώπου, ἡ βάση ὅλων τῶν συναισθημάτων του», κι ὅταν ὁ «ἄνθρωπος ἀλλοτριωθεῖ καὶ γίνῃ ἀνίκανος νὰ νιώσῃ ἀγάπη» μετατρέπεται σὲ ἓναν «ἀποκρουστικὸ συνδυασμὸ ζώου καὶ μηχανῆς», σὲ «ἄνθρωπο-πῶμα». Ὁ πολιτισμὸς τῶν κουμπιῶν καὶ τῶν κομπιούτερ σηματοδοτεῖ γιὰ τὸν Καργάκο τὴ «μεγάλῃ ὥρα» τῆς ἀνθρωπότητος, δηλαδὴ τὴ θεοποίηση τῆς μηχανῆς. «Ὁ 20ὸς αἰώνας ὑπῆρξε αἰώνας τῆς μεγάλης φρίκης, ὅπου ἡ νίκη τῆς τεχνολογίας σήμανε τὴν ἥττα τοῦ ἀνθρώπου· ὅπου τὸ ἐπιστημονικὸ ὄνειρο κατέστρεψε πολλὰ ἀνθρώπινα ὄνειρα». Δεδομένου ὅτι «ὅλα τείνουν πρὸς τὸν αὐτοματισμὸ», ἀναζητοῦνται ὁλοένα καὶ περισσότεροι ἄνθρωποι ποὺ «θὰ ρυθμίζονται, θὰ κουρδίζονται, θὰ προγραμματίζονται...». Λαμβάνοντας καὶ πάλι ἀφορμὴ ἀπὸ τὴ φράση τοῦ Ἑριχ Φρόμ ὅτι «τὰ αὐτόματα δὲν μποροῦν νὰ ἀγαπήσουν», ὁ Καργάκος τὴν ἐρμηνεύει ὡς ἑξῆς: Τὰ

αρμογές που το αυτόνομημένο από τον Θεό υπερφίαλο τεχνολογικό πνεύμα του ανθρώπου ευαγγελίζεται ως το μέλλον για τη σωτηρία της ανθρωπότητας.

Μεγαλαυχούντες έπιστήμονες και βιολόγοι στην κατεύθυνση αυτή, ανασπώντες την όφρυν, όμιλούν για το υπερφυσικό θαύμα της έπιστήμης, προσδίδοντας σε αυτήν λειτουργία μεσσιανικού χαρακτήρος. Από την άβυσσο της ρευστότητας, της τρεπτότητας και της φυσιολογικής απολήξεως αυτής, τον θάνατο, δεν θα μάς σώσει ό Θεός, όπως χαρακτηριστικά με έπηρμένο έωσφορικό έγωισμό διατείνονται, αλλά ή μηχανική και ή τεχνητή νοημοσύνη, ή όποία θα είναι έτοιμη, αν ήδη δεν είναι, να καταφέρει ένα ψηφιακό πλήγμα στον θάνατο¹⁷.

αυτόματα «δεν έχουν τη δύναμη να υπάρξουν ως αυτοκυβέρνητες παρουσίες, άλλ' ως απομιμήσεις, ως πανομοιότυπες εκδόσεις ενός "δοτού" προτύπου. Η ρομποτοποίηση φαίνεται πώς είναι το πεπρωμένο του φθίνοντος ανθρώπου σ' έναν αιώνα που φθίνει, αφού προηγούμενως έφθειρε κι έφτυσε κάθε αξία...». Ό "Έλλην «προφήτης» του 20ού αιώνα κλείνει το διαχρονικής αξίας κείμενό του με την έξης διαπίστωση, στην όποία έμπεριέχεται ένα σχήμα όξύμωρο: «Ό κόσμος που ζούμε μάς πληγώνει. Είναι ένας κόσμος που βρίσκειται σε πτώση μέσα στην άνοδό του». Στο ίδιο άρθρο ό Κωνσταντίνος Βαθιώτης παραπέμπει και σε ένα άλλο κείμενο του Καργάκου με τίτλο «Έπιστήμη και λογική», δημοσιευμένο στον ίδιο τόμο των *Προβληματισμών* (σ. 177): «Πίσω από τα μάτια μας βρίσκονται οι όθόνες της τηλεόρασης. Τη θέση του έγκεφάλου παίρνει μιιά γραμμένη κασέτα μαγνητοφώνου κι αύριο ένα "τσίπ από σιλικόνη"». Πράγματι, προφητικό το κείμενο του Σαράντου Καργάκου με την άριστοτεχνική κατακλείδα περί της πτώσεως έν άνόδω αυτού του κόσμου και λίαν έπιτυχής έν προκειμένω ή προβολή των θέσεών του μέσα από τη γραφίδα του Κωνσταντίνου Βαθιώτη. Βλ. και Μανώλη Κοττάκη, *Κυριακάτικη Δημοκρατία*, αυτόθι: «...Ρομπότ, θα αντικαταστήσουν τους ανθρώπους, οι όποιοι, όπως λένε οι αλαζόνες της νέας έποχής, δεν χωράνε στην Δ' Βιομηχανική Έπανάσταση».

17. <https://www.ethnos.gr/technology/article/255327/apopeiresgiaaioniazohapothntexnhthnohmosynhposthanikhsoymetotelossymfonametoysepisthmones>: Σύμφωνα με τον Δρ. Πράτικ Ντεσάι, ίδρυτή πολλών startups, αν υπάρχει άρκετο ύλικό από video και ήχητικές καταγραφές των αγαπημένων τους, υπάρχει «100% πιθανότητα» οι συγγενείς μας να «ζούν μαζί μας για πάντα». Η διαδικασία είναι ή έξης: Μέσω βίντεο, ήχητικών καταγραφών, έγγραφων και φωτογραφιών ενός άτομου θα μπορούσαμε να τροφοδοτήσουμε ένα σύστημα τεχνητής νοημοσύνης που θα μάθει έτσι τα πάντα για το έν λόγω άτομο. Οι χρήστες τότε μπορούν να σχεδιάσουν ένα avatar που μοιάζει και συμπεριφέρεται άκριβώς όπως ό άνθρωπος «πρότυπο». Ό Ντεσάι, που έχει δημιουργήσει μιιά πλατφόρμα παρεμφερή με το ChatGPT, έγραψε μάλιστα στο Twitter πώς «θα μπορούσε να είναι δυνατό μέχρι το τέλος του χρόνου». Αλλά δεν είναι μόνο αυτό: Το ChatGPT έχει επέτρεψε τη δημιουργία του project "Live Forever", ενός ρομπότ είκονικής πραγματικότητας που υίοθετεί τον τρόπο όμιλίας και την συμπεριφορά του ανθρώπου που καλείται να μιμηθεί.

Ἄς ἐξετάσουμε ὁμῶς ἐκ τοῦ σύνεγγυς τί ἐννοοῦν οἱ ἐπιστήμονες μὲ τὸ εἰκονικὸ ἄτομο καὶ τὴν αὐθεντικὴ ψηφιακὴ ἀναπαράσταση τοῦ ἀνθρώπου, γέννημα τῆς τεχνητῆς νοημοσύνης. Πρόκειται γιὰ τεχνολογία, ἡ ὁποία μπορεῖ νὰ δημιουργήσῃ ἓνα ψηφιακὸ ὁλόγραμμα τοῦ ατόμου πρὶν ἀπὸ τὸν θάνατό του, ἀξιοποιώντας φωτογραφίες του, ἡχητικὲς καταγραφές ἀλλὰ καὶ μία σειρά ἀπὸ βιντεοσκοπημένες συνεντεύξεις του προτοῦ πεθάνῃ. Στὴ συνέχεια τὸ βιντεοσκοπημένο αὐτὸ ὕλικὸ χρησιμοποιεῖται γιὰ νὰ ἐκπαιδεύσῃ ἓνα σύστημα τεχνητῆς νοημοσύνης, τὸ ὁποῖο μαθαίνει τὰ πάντα γιὰ τὸ ἐν λόγω ἄτομο, μιμνῶμενο ἀκόμη τὸν τρόπο τῆς ὁμιλίας καὶ τῆς συμπεριφορᾶς του. Τὸ τελικὸ προϊὸν τῆς διαδικασίας αὐτῆς, ποὺ εἶναι συμβατὸ μὲ συστήματα εἰκονικῆς καὶ ἐπαυξημένης πραγματικότητας, φορτῶνεται σὲ ψηφιακὴ πλατφόρμα ἐταιρειῶν ὅπου μέσῳ διαδικτυακῆς σύνδεσης πραγματοποιεῖται ὁ διάλογος ἢ μᾶλλον ἡ ψευδαίσθηση τοῦ διαλόγου μὲ τὸν νεκρό¹⁸.

Ὁ Ἄρτουρ Σοῦκοφ, ἰδρυτὴς τοῦ ἐν λόγω project, ποὺ εἶχε περὶ τὸ 2022 πῶς ἡ συγκεκριμένη τεχνολογία θὰ κυκλοφοροῦσε σὲ πέντε χρόνια, τώρα λέει πῶς λόγω τῶν πρόσφατων βημάτων προόδου τῆς AI, αὐτὸ θὰ γίνῃ γρηγορότερα. Μία ἄλλη ἐταιρεία ποὺ εἰδικεύεται στὸν τομέα τῆς τεχνητῆς νοημοσύνης, ἡ Rememory, ἔχει δημιουργήσῃ ἓναν «χώρο μνήμης», ποὺ ἐπιτρέπει τὴν ἐπανασύνδεση μὲ ἀνθρώπους ποὺ δὲν βρίσκονται πλέον κοντὰ μας σὲ μιὰ ἐμπειρία «βύθισης». Ἡ ἐταιρεία χρησιμοποιεῖ βίντεο καὶ φωτογραφίες, ὅπως καὶ μιὰ συνέντευξη ἐπτά ὥρῶν μὲ τὸν ἄνθρωπο, ἐν ὅσῳ αὐτὸς ζοῦσε, προκειμένου νὰ βασισθῇ στὴ δόμηση τοῦ «εἰκονικοῦ» ατόμου, ποὺ θὰ ἐμφανισθῇ σὲ μιὰ ὁθόνη 400 ἰντσῶν, ἔχοντας υἱοθετήσει ὅλες τὶς ἐκφράσεις, τὴν ὁμιλία καὶ τὴν συμπεριφορὰ τοῦ ατόμου μὲ τὸ ὁποῖο ἐπιθυμοῦμε νὰ ἐπικοινωνήσουμε. Τὸ 2020, ἓνα τηλεοπτικὸ σόου στὴ Νότια Κορέα ἔδειξε τὴν εἰκονικὴ ἐπανάκωση μιᾶς μητέρας μὲ τὴν ἐπτάχρονη κόρη της, ποὺ εἶχε φύγῃ ἀπὸ τὴ ζωὴ τὸ 2016. Ἀλλὰ καὶ ὁ Ray Kurzweil, πρῶην μηχανικὸς τῆς Google, ποὺ ἐπιχειρεῖ νὰ δημιουργήσῃ ἓνα ψηφιακὸ ἀντίγραφο τῶν ἀνθρώπων, ποὺ θὰ ἐπιτρέψῃ τὴν –κατὰ κάποιον τρόπο– ἀθανασία τους, εἶχε περὶ πῶς ὁ πατέρας του ἔφυγε ἀπὸ τὴ ζωὴ ὅταν ἦταν 22 ἐτῶν καὶ πῶς «ἐλπίζει νὰ τοῦ ξαναμιλήσῃ» μέσῳ αὐτῆς τῆς «ἀναδημιουργίας» του. Πρὸβλ. <https://www.newsbomb.gr/bombplus/tecnologia/story/1468083/psifiaki-anastasi-borei-i-epistimi-na-zontanepsei-to-myalo-enos-nekroy-anthropou>. Στὸ ἐν λόγω ἄρθρο ὁ Μασατάκα Γουτανάμπε, καθηγητὴς στὴ Σχολὴ Μηχανικῶν τοῦ Πανεπιστημίου τοῦ Τόκιο, περιγράφει ἀναλυτικὰ πῶς μπορεῖ νὰ μεταφορτωθῇ ψηφιακὰ τὸ μυαλὸ ἐνὸς ἀνθρώπου χρησιμοποιώντας μιὰ διεπαφὴ ἐγκεφάλου-μηχανῆς καὶ μάλιστα ἐνῶ ὁ κάτοχος τοῦ μυαλοῦ εἶναι ἐν ζωῇ. Πλεῖστα ὅσα ἐρωτήματα ἠθικῆς φύσεως ἐγείρονται ἀπὸ ἓνα τέτοιο ἐγχεῖρημα, ἐρωτήματα ποὺ ὑποβάλλονται καὶ ἀπὸ συναδέλφους του, ὅπως θὰ ἀντιληφθῇ ὁ ἀναγνώστης λεπτομερέστερα.

18. <https://www.news247.gr/tecnologia/techniti-noimosyni-nekri-milise-stin-kideia-tis-kai-apantise-se-erotiseis-syggenon.9727273.html>.

Ψηφιακό πλήγμα στὸν θάνατο ἢ φενάκη τοῦ σύγχρονου πολιτισμοῦ στὴν αὐτὴ πραγματικότητα τῆς εἰκόνας; Εἶναι τὸ αὐτο ψηφιακὸ ἀντίγραφο τοῦ νεκροῦ ὁ ἄνθρωπος ποὺ στ' ἀλήθεια χάσαμε ἢ ἓνα σκιάχτρο ἀνθρώπου, ἓνα ἀνοσιούργημα μηχανικῆς, ἢ ὅποια χωρὶς ἠθικοὺς φραγμοὺς δὲν ὀρρωδεῖ πρὸ οὐδενός; Εἶναι δυνατόν νὰ πιστέψει κανεὶς πὼς τὸ εἰκονικὸ ἄτομο μὲ τὸ ὅποιο συνομιλεῖ εἶναι ὁ ἐκλιπὼν συγγενὴς ἢ φίλος καὶ ὅχι ἓνας ἀλγόριθμος ποὺ ἀπαντᾷ μηχανικὰ στὴ βάση ἑνὸς ψηφιακοῦ ἀποθετηρίου δεδομένων;

Καὶ ὅμως οἱ ἄνθρωποι ποὺ χρησιμοποιοῦν τὶς ἐφαρμογὲς αὐτές, στὴν Ἀμερικὴ κυρίως ἀλλὰ καὶ στὸ Ἡνωμένο Βασίλειο, ἤδη ἀπὸ τὸ 2020 αἰσθάνονται ὅτι ἔρχονται σὲ κάποιας μορφῆς ἐπικοινωνία μὲ τὸν ἐκλιπόντα ἄνθρωπό τους· ὁ λόγος, ἀποχρῶν, τὸ πένθος καὶ ἡ ἀπώλεια. Νομίζουν ὅτι μὲ τὸν τρόπο αὐτὸν ἀπαλύνουν τὸν πόνο ποὺ προκαλεῖται ἀπὸ τὴν ἀπώλεια ἀγαπημένων προσώπων. Πρόκειται ὅμως γιὰ ψευδαίσθηση ἐπικοινωνίας μὲ τὸν ἐκλιπόντα, ἢ ὅποια κάνει πιὸ ὀδυνηρὴ τὴν ἀπώλεια καὶ μπορεῖ νὰ ὀδηγήσει σὲ σοβαρὰ ψυχολογικὰ προβλήματα τὸν χρήστη τῶν ἐφαρμογῶν αὐτῶν. Ἀσφαλῶς πρόκειται γιὰ μεγάλο ζήτημα μὲ ἠθικὲς, ψυχολογικὲς, κοινωνικὲς, οἰκονομικὲς καὶ ἄλλες προεκτάσεις.

Ὡστόσο ὑπάρχουν ἀκαδημαϊκοί, οἱ ὅποιοι κάνουν λόγο γιὰ ἀλλαγὴ καὶ ἐξέλιξη τῶν εἰωθῶτων σχετικὰ μὲ τὸν θάνατο ὡς ἀπόρροια τῆς τεχνολογίας¹⁹. Ἡ Elaine Kasket, συγγραφέας τοῦ βιβλίου γιὰ τὸν θάνατο στὴν

19. W.-J. She et al., “Living Memory Home: Understanding Continuing Bond in the Digital Age through Backstage Grieving”, στό: *CHI '21: Proceedings of the 2021 CHI Conference on Human Factors in Computing Systems*, May 8-13, 2021, Yokohama, Japan σσ. 1-14: “More interestingly, studies also provide design directions for technologies currently used by living people to consider how people will be represented digitally after their deaths, to better facilitate the grieving process of surviving families and friends. Following these, social networking sites such as Facebook have implemented ‘post-mortem’ profile features, providing a personal archive of the deceased, as well as a virtual space for online memorial practices. Brubaker and Callison-Burch outlined three approaches to post-mortem digital profile management: i) Configuration-Based: enables users to make decisions pre-mortem about what the system should do after their deaths; ii) Inheritance-Based: transfers ownership of digital artifacts from the deceased to an heir; iii) Stewardship-Based: focuses on the responsibilities to care for the deceased loved one and the grieving community”. Σχέδια γιὰ τὸ πὼς θὰ ἀναπαριστῶνται ψηφιακὰ οἱ νεκροὶ μετὰ θάνατον προσφέρονται σὲ ἐταιρεῖες ὅπως τὸ Facebook, τὸ ὁποῖο δημιουργεῖ “post-mortem” προφίλ, τὸ ὁποῖο μποροῦν νὰ διαχειριστοῦν οἱ χρήστες “pre-mortem”, ἀποφασίζοντας πρὶν ἀπὸ τὸν θάνατό

ψηφιακή εποχή: *All the Ghosts in the Machine: Illusions of Immortality in the Digital Age*²⁰, φαίνεται να θεωρεί όλες αυτές τις εξελίξεις απλώς ως «συνέχιση της ύπαρχουσας συμπεριφορᾶς». «Οἱ ἄνθρωποι, ἐξηγεί, ἀνέκαθεν συμμετείχαν σὲ διάφορα εἶδη τελετουργιῶν ὅπου γίνονται πράγματα μὲ τὰ ἀντικείμενα τοῦ ἀποθανόντος, ὅπου διατηροῦνται ὀρισμένα εἶδη περιουσιακῶν στοιχείων». «Αὐτό», συνεχίζει καὶ ὀλοκληρώνει, «θὰ μπορούσε νὰ θεωρηθεῖ ὡς μιὰ τεχνολογικὴ ἐκδοχὴ αὐτῶν τῶν ἀναλογικῶν, φυσικῶν τελετουργιῶν».

Ἡ Stefanie Schillmöller, εἰδικὴ στὶς τάσεις γύρω ἀπὸ τὸν θάνατο, φαίνεται νὰ ἔχει παρόμοια ἄποψη. «Υπάρχει μιὰ θεωρία ποὺ ὀνομάζεται “συνεχιζόμενοι δεσμοί” (*continuing bonds*), ἡ ὁποία λέει ὅτι εἶναι ἀπολύτως φυσιολογικὸ νὰ ἔχουμε ἓνα εἶδος σχέσης μὲ τὸν ἀποθανόντα, νὰ τὸν θυμόμαστε, νὰ ἔχουμε ἓναν ἐσωτερικὸ διάλογο. Μπορεῖ νὰ χάνουμε τὸ πρόσωπο, ἀλλὰ δὲν χάνουμε αὐτὴ τὴ σχέση. Αὐτὴ ἡ ὀπτικὴ τοῦ πένθους γίνεται ὅλο καὶ πιὸ κοινή»²¹. Αὐτὴ μπορεῖ νὰ ὑπηρετεῖται ἐφ’

τους σχετικὰ μὲ τὸ τί θὰ ἤθελαν νὰ κάνει τὸ σύστημα μετὰ ἀπὸ τὸν θάνατό τους. Πρὸβλ. J. R. Brubaker καὶ Vanessa Callison-Burch, *Legacy contact: Designing and implementing Post-mortem Stewardship at Facebook*. CHI '16: *Proceedings of the 2016 CHI Conference on Human Factors in Computing Systems*, May 7-12, 2016, San Jose, California USA, σσ. 2908-2919.

20. Elaine Kasket, *All the Ghosts in the Machine: Illusions of Immortality in the Digital Age*, ἐκδ. Little, Brown Book Group, UK, April 2019. Ἐπίσης βλ. Ev. Carroll καὶ J. Romano, *Your digital afterlife: When Facebook, Flickr and Twitter are your estate, what's your legacy?*, New Riders, Berkeley, CA 2010.

21. <https://www.in2life.gr/article/2000825/ti-einai-to-life-story-avatar-poy-yposhetai-na-ep-anaferei-sth-zoh-anthropoys-poy-ehoyn-pethanei>: Ὁ James Vlahos, διευθύνων σύμβουλος τῆς Here After AI, ἀναφέρει: «Δὲν εἶναι πρωτόκουστο νὰ συλλέγουμε καὶ νὰ ἀποθηκεύουμε ἀναμνήσεις ἀπὸ τοὺς ἀνθρώπους ποὺ ἀγαπᾶμε. Ἐμεῖς ὅμως προσφέρουμε ἓναν τρόπο ποὺ καθιστᾷ εὐκόλῃ τὴ συλλογὴ τῶν ἀναμνήσεων καὶ ἐξ ἴσου εὐκόλῃ τὴν πρόσβαση σὲ αὐτές. Τόσο ἀπλὸ ὅσο τὸ νὰ ἀνοίγεις μιὰ ἐφαρμογή, νὰ κάνεις μιὰ ἐρώτηση γιὰ τὴ ζωὴ κάποιου καὶ νὰ ἀκοῦς ἀμέσως τί ἔχει νὰ πῇ». Νέα ὀπτικὴ τοῦ πένθους; Ψηφιακή; Νέα εἰωθότα στὸν θάνατο; Ψηφιακά; Ποιὸς θὰ φανταζόταν ὅτι θὰ φτάναμε ὡς ἐδῶ; Κι ὅμως, ἡ ἀνεξέλεγκτη χρῆση τῆς τεχνολογίας καὶ ἡ κυριαρχία τῆς ψηφιακῆς παρουσίας τῆς εἰκόνας φαινόταν ἀπὸ καιρὸ ὅτι κέρδιζε χῶρο γιὰ νὰ ἐπιβληθεῖ στὴ συνειδηση ἀνῳριμων, ἀνεκκλησίαστων καὶ ἀθεολόγητων χρηστῶν ὡς πανάκεια, ὡς δῆθεν νίκη τῆς τεχνητῆς νοημοσύνης στὸν θάνατο. Ἄν οἱ ἄνθρωποι αὐτοὶ γινώριζαν σὲ βάθος τὴν ὑπαρκτικὴ ἀλήθεια τοῦ προσώπου γιὰ τὴν ὁποία ἡ θεολογία ἔδωσε μάχες στὴν ἱστορία τῆς Ἐκκλησίας, θὰ ἀντιλαμβάνονταν ὅτι τὸ avatar, αὐτὴ ἡ ψηφιακὴ περσόνα τοῦ νεκροῦ ἀποτελεῖ μιὰ καρικατούρα τοῦ αὐθεντικοῦ προσώπου του, ἓνα προσωπεῖο, ἓνα φρικτὸ εἰκονικὸ ἀνοσιούργημα ποὺ προσβάλλει τὴ μνήμη τοῦ

έξης ψηφιακά με την αναπαράσταση των έκλιπόντων να είναι πλέον ζωντανή και να μην στηρίζεται αποκλειστικά και μόνον στη μνήμη²².

νεκρού. Αυτή ή αλλοίωση της εικόνας του ανθρώπου, την οποία ή σύγχρονη τεχνολογία επιχειρεί να παρουσιάσει και να έθίσει ως φυσιολογική εξέλιξη, οφείλει έμφατικά να αποδοκιμασθεί και να στηλιτευθεί από την όρθόδοξη θεολογία· χωρίς περιστροφές, ή τελευταία οφείλει να θέσει εκ νέου την αδήριτη ανάγκη διαλόγου έπιστήμης-θεολογίας από την αρχή με κέντρο τον άνθρωπο.

22. Elaine Kasket, "Continuing bonds in the age of social networking: Facebook as a modern-day medium", *Cruse Bereavement Care* 31, 2 (2012), σ. 66: "The continuing bond experienced by mourners can be inferred from modes of address, frequency and persistence of posting messages, and frequency of participants' reported visits to the profiles. It can be seen in the way in which people update the deceased person on everyday things long after the death – 'I think your cousin's so cute', 'We won the game', 'Your brother had his confirmation the other day', 'We're going ice fishing this weekend'. The reassuring sense of 'everydayness' is echoed by research participants: 'I do feel such a comfort in having a normal conversation with her' ('Ava'). There is an investment in the maintenance of the bond: 'I check it... almost every other day, give or take' ('Clare', a year after her friend's death). The persisting digital self and the mourner's bond with it is experienced as somehow 'real', and there is a terrible fear of that bond being broken. '[If the profile were deleted] it would feel like I wouldn't be able to talk to her properly... it would be deleting the last bit of her that's still almost real.' ('Ava'). This brings up a potential criticism of Facebook's current policy of removing profiles at the family's request (Facebook, 2011b). Friends have traditionally been a disenfranchised group of mourners (Carroll & Landry, 2010) but have been admitted into the community of mourners via social networking, even if they had not known the deceased person well. 'A piece of who he was is still going to live on, his heartbeat will always be with his family... but for the rest of us, as a friend, or the people who sat next to him in class, it's a way for them to remember him too... to feel connected' ('Ruby'). The threat of profile removal, however, means that these friends still run the risk of being marginalised – and traumatised. 'I would be close to inconsolable. Having something that may seem so small to some people is everything to me. [His profile] is the one last thread of him that I have. If we lost it, it would be like losing him all over again. There are just certain things that rip the wounds open.' ('Ava')". Είναι συγκλονιστική ή περιγραφή της ψηφιακής σχέσης και των ψηφιακών δεσμών με το προφίλ του μεταστάντος. Ό πενθών για να παρηγορηθεί χρησιμοποιεί το ψηφιακό προφίλ του νεκρού, στέλνοντάς του μηνύματα, αναφέροντας γεγονότα της καθημερινότητας σαν να ήταν παρών, νομίζοντας ότι επικοινωνεί πραγματικά μαζί του. Η ψηφιακή αυτή ψευδής επικοινωνία, που είναι αιτιαπάτη, κινδυνεύει να εγκλωβίσει τον πενθούντα σε ατέρμονη θλίψη, την οποία δεν θα μπορέσει να ξεπεράσει αν το ψηφιακό προφίλ του νεκρού χαθεί· ή απώλεια αυτή, κατά τον πενθούντα, θα ήταν σαν τον έχανε πραγματικά για δεύτερη φορά. Πρόκειται για τεράστια αυτοπαγίδευση στον αιώνα της ψηφιακής τεχνολογίας με αρνητικώτατες συνέπειες που μπορούν να οδηγήσουν σε πλήρη άπογνωση και όξεία ψυχολογικά προβλήματα τους χρήστες των εφαρμογών αυτών. Απαιτούνται σε κάθε περίπτωση κρατικές παρεμβάσεις για τον

περιορισμό της άνεξελέγκτης χρήσης της τεχνητής νοημοσύνης και έννημέρωση των πολιτών για την όρθη παραμυθία και υπέρβαση του πόνου και της απώλειας, ή όποια όχι μόνον δεν ξεπερνιέται, αλλά γίνεται άβάστακτη με την ψηφιακή αὐταπάτη την απώλεια πρέπει πρώτα νὰ τὴν παραδεχθεῖς γιὰ νὰ τὴν ξεπεράσεις. Ἡ Ἐκκλησία καὶ ἡ δαφιλὴς πατερικὴ θεολογία στὴν κατεύθυνση αὐτὴ ἔχουν πολλὰ νὰ προσφέρουν στὸν πενθοῦντα· βλ. τὴ μελέτη μας γιὰ τὸ θέμα αὐτό: *Ἐν τῷ φωτὶ τοῦ προσώπου σου. Θάνατος καὶ Αἰσθήσεις στὴν Ἐξόδιο Ακολουθία*, ἐκδ. Ἀντ. Σταμούλη, Θεσσαλονίκη 2012. Ἀντίθετη ἀποψη σχετικὰ μετὰ τὴν ἀντιμετώπιση τοῦ πόνου καὶ τῆς απώλειας στὴν ψηφιακὴ ἐποχὴ βλ. στὴ μελέτη: W.-J. She et al., “Living Memory Home: Understanding Continuing Bond in the Digital Age through Backstage Grieving”, ὁ.π., σσ. 1-14: “Early studies reported the use of online forums and chat rooms as virtual spaces for social support for the bereaved, where people share stories about their deceased loved ones. More recently, driven by the goal to explore new possibilities in technology design to enable people to be more expressive in engagement with online bereavement tools, empirical work involving surveys and in-depth interviews has been carried out to understand how bereavement is experienced in the context of digital technology. These studies highlight the direct way digital technology has been used to support bereavement, by bringing friends and families from many geographically dispersed locations to ‘remember together, even when apart’”. Αὐτὴ ὁμῶς ἡ ψηφιακὴ σύναξή ἀνθρώπων, ἐνῶ δὲν εἶναι κατακριτέα καὶ μπορεῖ πρόσκαιρα νὰ βοηθήσει ψυχολογικὰ τὸν πάσχοντα μέσα ἀπὸ συζητήσεις μετὰ γνωστούς καὶ φίλους σχετικὰ μετὰ τὴν απώλεια δικῶν τους προσώπων, πάσχει στὸ γεγονός ὅτι εἶναι παντελῶς ἀνωφέλτος γιὰ τὸν μεταστάντα. Ἐνῶ ἡ ἄλλη, ἡ ὄντως σύναξη, ἡ ἐκκλησιαστικὴ, δὲν μαλακώνει μόνο διὰ τῶν ὑπερφύων ὕμνων τίς καρδιές τῶν συγγενῶν καὶ φίλων τοῦ μεταστάντος, ἀλλὰ καθίσταται λίαν ὀνησιφόρος καὶ γιὰ τὸν ἴδιο τὸν μεταστάντα, διότι τὸ ὅλο σῶμα τῆς Ἐκκλησίας προσεύχεται ἀδιαπτῶτως γι’ αὐτόν «ὁπως Κύριος ὁ Θεὸς τάξῃ τὴν ψυχὴν αὐτοῦ ἐν τόπῳ φωτεινῷ». Πάντως, ἡ βιβλιογραφικὴ ἔρευνα γιὰ τὰ νέα ψηφιακὰ εἰωθότα στὸν θάνατο, τὴν κηδεῖα, τὸ πένθος καὶ τὴν απώλεια δὲν εἶναι διόλου ἀμελητέα. Πρὸς ἐνημέρωση τοῦ ἀναγνώστη, παραπέμπουμε σὲ μελέτες καὶ πρακτικὰ συνεδριῶν γιὰ τὰ περὶ ὧν ὁ λόγος θέματα ἤδη ἀπὸ τὸ 2000: Ev. Carroll καὶ J. Romano, ὁ.π.: Jocelyn M. Degroot, “Maintaining relational continuity with the deceased on Facebook”, *OME-GA-Journal of Death and Dying* 65, 3 (2012), σσ. 195-212· Donna Freitas, *The happiness effect: How social media is driving a generation to appear perfect at any cost*, Oxford University Press, Oxford 2017· Emily Getty et al., “I said your name in an empty room: Grieving and continuing bonds on Facebook”, στό: *CHI 11: Proceedings of the SIGCHI Conference on Human Factors in Computing Systems*, May 7-11, 2011, Vancouver BC, σσ. 997-1000· G. Hagman, “Mourning: a review and reconsideration”, *International Journal of Psycho-Analysis* 76, 5 (1995), σσ. 909-925· R. Hertz, “A Contribution to the Study of the Collective Representation of Death”, στό: Ant. C. G. M. Robben (ed.), *Death, Mourning and Burial, A Cross-Cultural Reader*, Blackwell Publishing, Malden MA 2004· Melissa D. Irwin, “Mourning 2.0 – Continuing bonds between the living and the dead on Facebook”, *OMEGA-Journal of Death and Dying* 72, 2 (2015), σσ. 119-150· D. Klass καὶ T. Walter, “Processes of grieving: how bonds are continued”, στό: Margaret S. Stroebe, R. O. Hansson καὶ W. Stroebe (eds.), *Handbook of Bereavement Research: Consequences, Coping, and Care*, American Psychological Association,

Ἔχουμε τὴν αἴσθησις ὅτι οἱ συγκεκριμένοι ἐπιστήμονες ξεπερνοῦν τὰ ὅρια καὶ φθάνουν στὴν ὕβρη, προκρίνοντας μία ἀνθρωπολογία τοῦ ἄσαρκου καὶ κατ' οὐσίαν ἀνύπαρκτου ἀνθρώπου. Ἐνας νέος δοκητισμὸς ἐνώπιόν μας, ἓνα πλάσμα ποὺ φαίνεται νὰ μοιάζει μὲ ἄνθρωπο, ἀλλὰ στὴν πραγματικότητα δὲν εἶναι.

Ἀπέναντι σὲ αὐτὴν τὴν αἰρετικὴ ἀνθρωπολογία τοῦ ψηφιακοῦ, ἀσάρκου, ἀύλου καὶ εἰκονικοῦ ἀνθρώπου τοῦ τεχνολογικοῦ πολιτισμοῦ τῆς ὕστερης νεωτερικότητας, ἡ ὀρθόδοξη θεολογία ὀφείλει νὰ φανερώσει καὶ νὰ μαρτυρήσει περισσότερο ἴσως ἀπὸ κάθε ἄλλη ἐποχὴ τὴν ἀνθρωπολογία τῆς, μιὰ ἀνθρωπολογία ὀλοκληρωμένη χωρὶς μερισμούς καὶ διαιρέσεις, ἡ ὁποία συμπεριλαμβάνει καὶ συμπερικλείει σῶμα καὶ πνεῦμα. Ἀναφορικὰ δὲ πρὸς τὸ σῶμα καὶ τὴν ἱερότητα τῆς ὕλης, τὴν ὁποία ὁ σύγχρονος πολιτισμὸς ὑποτιμᾷ, ἡ ὀρθόδοξη θεολογία ὀφείλει ἐμφατικῶς τῷ τρόπῳ νὰ μιλήσει γιὰ τὴ σάρκωση τοῦ Λόγου²³ καὶ τὶς συνέπειές τῆς, ποὺ ἐξακτινώνονται συλλήβδην στὸ ἀνθρώπινο γένος²⁴.

Washington DC 2001, σσ. 431-448· Rhonda N. McEwen καὶ Kathleen Scheaffer, "Virtual mourning and memory construction on Facebook: Here are the terms of use", *Bulletin of Science, Technology & Society* 33, 3-4 (2013), σσ. 64-75· W. Odom et al., "Passing on & putting to rest: understanding bereavement in the context of interactive technologies", στό: *CHI '10: Proceedings of the SIGCHI Conference on Human Factors in Computing Systems*, April 10-15, 2010, Atlanta, Georgia U.S.A., σσ. 1831-1840· Kelly R. Rossetto, Pamela J. Lannutti, καὶ Elena C. Strauman, "Death on Facebook: Examining the roles of social media communication for the bereave", *Journal of Social and Personal Relationships* 32, 7 (2015), σσ. 974-994· T. Walter, "New mourners, old mourners: Online memorial culture as a chapter in the history of mourning", *New Review of Hypermedia and Multimedia* 21, 1-2 (2015), σσ. 10-24· T. Walter, R. Hourizi, Wendy Moncur, καὶ Stacey Pitsillides, "Does the internet change how we die and mourn? Overview and analysis", *OMEGA-Journal of Death and Dying* 64, 4 (2012), σσ. 275-302.

23. Ἰωάννου Δαμασκηνοῦ, Πρὸς τοὺς διαβάλλοντας τὰς ἀγίας εἰκόνας, Α', 6, PG 94, 1245AB: «Οὐ προσκυνῶ τῇ ὕλῃ, προσκυνῶ δὲ τὸν τῆς ὕλης δημιουργόν, τὸν ὕλην δι' ἐμὲ γενόμενον καὶ ἐν ὕλῃ κατοικήσαι καταδεξάμενον καὶ δι' ὕλης τὴν σωτηρίαν μου ἐργασάμενον, καὶ σέβων οὐ παύσομαι τὴν ὕλην, δι' ἧς ἡ σωτηρία μου εἰργασται. Σέβω δὲ οὐχ ὡς θεόν -ἄπαγε- πῶς γὰρ τὸ ἐξ οὐκ ὄντων τὴν γένεσιν ἐσχηκὸς θεός; -εἰ καὶ τὸ τοῦ θεοῦ σῶμα θεὸς διὰ τὴν καθ' ὑπόστασιν ἑνωσιν γεγονὸς ἀμεταβλήτως, ὅπερ τὸ χρίσαν, καὶ μεῖναν, ὅπερ ἦν τῇ φύσει, σὰρξ ἐψυχωμένη ψυχῇ λογικῇ τε καὶ νοερᾷ, ἡργμένη, οὐκ ἄκτιστος. Τὴν δὲ γε λοιπὴν ὕλην σέβω καὶ δι' αἰδοῦς ἄγω, δι' ἧς ἡ σωτηρία μου γέγονεν, ὡς θείας ἐνεργείας καὶ χάριτος ἐμπλεων».

24. Γιὰ τὴ θεολογία τοῦ σώματος καὶ τὴν ἀπενοχοποίησή του διὰ τῆς προσλήψεως τοῦ ἀπὸ τοῦ Θεοῦ Λόγο βλ. Χρ. Α. Σταμούλη, *Φύσις καὶ Ἀγάπη καὶ ἄλλα μελετήματα*, ἐκδ. Τὸ Παλίμψηστον. Θεσσαλονίκη 1999, σσ. 151-152: «ἡ τιμὴ ποὺ ἀποδίδεται στὸ σῶμα

Τὸ ἀνθρώπινο σῶμα προσλαμβάνόμενο μεταμορφώνεται, ἐμπλουτίζεται καὶ διὰ τῆς ἀναστάσεως ἀφθαρτοποιεῖται. Ὁ Χριστὸς διὰ τῆς ἀναστάσεως καταργεῖ τὸν θάνατο ὄντολογικά, δηλαδὴ πραγματικά. Ὁ βιολογικὸς θάνατος παραμένει, ὅχι ὅμως ὡς τὸ τέλος τοῦ ἀνθρώπου ἀλλὰ ὡς ἡ εἴσοδος τοῦ στὴ Βασιλεία τοῦ Θεοῦ, τὴν ὁποία προγεύεται καὶ ἡ ὁποία θὰ ὀλοκληρωθεῖ στὰ Ἑσχατα μὲ τὴν ἐπαναπρόσληψη τοῦ σώματος²⁵.

Ἡ ἀνάδειξη τῆς θεολογικῆς προσέγγισης τοῦ μυστηρίου ἐπὶ τῶν ἱερῶς κεκοιμημένων²⁶ ἀλλὰ καὶ τῶν ἱερῶν μνημοσύνων ὑπὸ πατερικὸ πρίσμα μπορεῖ ἀληθινὰ νὰ συμβάλει στὴν πραγματικὴ παραμυθία τοῦ ἀνθρώπου καὶ τὴν ἁμβλυνση τοῦ πόνου τοῦ γιὰ τὴν ἀπώλεια τοῦ προσφιλοῦς τοῦ προσώπου· ἡ Ἐξόδιος ἀκολουθία στὴν κατεύθυνση αὐτῇ, πατερικὰ ὑπομνηματισμένη²⁷, κομίζει δυναμικὰ τὸ μήνυμα ὅτι τὸ σῶμα «ὑποχωρεῖ ἄχρι καιροῦ καὶ λύεται εἰς τὰ ἐξ ὧν συνετέθη, ἀλλὰ ἐπ' οὐδενὶ δὲν μεταχωρεῖ στὸ μὴ ὄν»²⁸.

εἶναι ἡ ὑψιστὴ τιμὴ, συμβολίζει τὸν ναό, εἶναι ὁ ναὸς τοῦ τρίτου προσώπου τῆς Ἀγίας Τριάδος. Ὁ Χριστὸς τιμᾷ ... τὴν ἀνθρώπινη φύση».

25. Γρηγορίου Νύσσης, *Λόγος Κατηχητικὸς ὁ Μέγας*, PG 45, 52CD: «ὁ γὰρ τὴν ἀναληφθεῖσαν παρ' αὐτοῦ ψυχὴν πάλιν ἐνώσας τῷ οἰκεῖῳ σώματι διὰ τῆς δυνάμεως αὐτοῦ τῆς ἐκατέρω τούτων παρὰ τὴν πρώτην σύστασιν ἐμμιχθείσης οὕτω γενικωτέρῳ τινὶ λόγῳ τὴν νοερὰν οὐσίαν τῇ αἰσθητῇ συγκατέμειξεν, τῆς ἀρχῆς κατὰ τὸ ἀκόλουθον ἐπὶ τὸ πέρας εὐοδομένης. ἐν γὰρ τῷ ἀναληφθέντι παρ' αὐτοῦ ἀνθρώπῳ πάλιν μετὰ τὴν διάλυσιν πρὸς τὸ σῶμα τῆς ψυχῆς ἐπανελθούσης, οἷον ἀπὸ τινος ἀρχῆς εἰς πᾶσαν τὴν ἀνθρωπίνην φύσιν τῇ δυνάμει κατὰ τὸ ἴσον ἢ τοῦ διακριθέντος ἔνωσις διαβαίνει. καὶ τοῦτό ἐστι τὸ μυστήριον τῆς τοῦ θεοῦ περὶ τὸν θάνατον οἰκονομίας καὶ τῆς ἐκ νεκρῶν ἀναστάσεως, τὸ διαλυθῆναι μὲν τῷ θανάτῳ τοῦ σώματος τὴν ψυχὴν καὶ τὴν ἀναγκαίαν τῆς φύσεως ἀκολουθίαν μὴ κωλύσαι, εἰς ἄλλα δὲ πάλιν ἐπαναγαγεῖν διὰ τῆς ἀναστάσεως, ὡς ἂν αὐτὸς γένοιτο μεθόριον ἀμφοτέρων, θανάτου τε καὶ ζωῆς, ἐν αὐτῷ μὲν στήσας διαιρουμένην τῷ θανάτῳ τὴν φύσιν, αὐτὸς δὲ γενόμενος ἀρχὴ τῆς τῶν διηρημένων ἐνώσεως».

26. Ν. Α. Ματσούκας, *Μυστήριον ἐπὶ τῶν ἱερῶς κεκοιμημένων καὶ ἄλλα μελετήματα* (Φ.Θ.Β. 24), ἐκδ. Π. Πουρναρά, Θεσσαλονίκη 1992, σ. 23.

27. Γιὰ τὸ θέμα αὐτὸ βλ. τὴ μελέτη μας: Ἐν τῷ φωτὶ τοῦ προσώπου Σου..., ὅ.π.

28. Γρηγορίου Νύσσης, *Λόγος Κατηχητικὸς ὁ Μέγας* PG 45, 33D: «Λύεται δὲ τὸ αἰσθητὸν, οὐκ ἀφανίζεται. Ἀφανισμὸς μὲν γὰρ ἐστίν, ἢ εἰς τὸ μὴ ὄν μεταχώρησις· λύσις δὲ ἢ εἰς τὰ τοῦ κόσμου στοιχεῖα πάλιν, ἀφ' ὧν τὴν σύστασιν ἔσχεν, διάλυσις. Τὸ δὲ ἐν τούτοις γενόμενον οὐκ ἀπόλωλε, καὶ ἐκφεύγῃ τὴν κατάληψιν τῆς ἡμετέρας αἰσθήσεως».

Γι' αὐτὸ καὶ ὁ ἅγιος Γρηγόριος Νύσσης ὁμιλεῖ γιὰ λύση τοῦ αἰσθητοῦ, ἐξ ἅπαντος ὄχι γιὰ ἀφανισμό. Εἶναι βέβαιοι οἱ Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας γιὰ τὴ συνέχιση τῆς ζωῆς τοῦ κεκοιμημένου ἐπ' ἐλπίδι ἀναστάσεως, γι' αὐτὸ καὶ δὲν διεκτραγωδοῦν τὸν θάνατο²⁹. Ὁ ἅγιος Ἰωάννης ὁ Χρυσόστομος θὰ πεί ὅτι ὁ ἄμετρος θρῆνος θέτει ἐν ἀμφιβόλῳ τὴν πίστη στὴν ἀνάσταση. Διότι δὲν κλαῖς τὸν νεκρὸ ὡς «ἄχρι καιροῦ χωριζόμενον ἀπὸ ἐσένα ἀλλὰ ὡς ἀπολωλότα»³⁰.

Καὶ παραπέμπει στὸ παράδειγμα τοῦ Χριστοῦ, ὁ ὁποῖος στὴ θέα τοῦ φίλου του Λαζάρου νεκροῦ δακρύζει. Τὸ δάκρυ του γίνεται ὁ ὑπογραμμὸς τῆς συμπεριφορᾶς τοῦ ἀνθρώπου ἐνώπιον τῆς ἀπώλειας. Μάλιστα ὁ κορυφαῖος θεολόγος τῆς Ἀλεξανδρείας καὶ Πατριάρχης αὐτῆς, ὁ ἅγιος Κύριλλος Ἀλεξανδρείας, σχολιάζει τὴν πράξη τοῦ Χριστοῦ λέγοντας τὸ περίφημο: «Ἐδάκρυσεν οὖν ἡ ἀδάκρυτος φύσις». Καὶ ὁ ἅγιος Γρηγόριος Νύσσης θὰ μιλήσει γιὰ τὴ χαρὰ καὶ ἀνακούφιση ποὺ προσφέρουν τὰ δάκρυα στὸν ἄνθρωπο, τονίζοντας τὴν κατάφαση στὰ ἐφ' ἡμῖν³¹. ὁ ἄνθρωπος τῆς Ἐκκλησίας δὲν εἶναι ἀπηνῆς καὶ θηριώδης γιὰ νὰ μὴν κλαίει ἐνώπιον τοῦ θανάτου.

Τὸ Παῦλειο: «κλαίετε μετὰ κλαιόντων καὶ χαίρετε μετὰ χαιρόντων»³² θὰ διαποτίσει τὴ συμπεριφορὰ τοῦ πιστοῦ τῆς Ἐκκλησίας μὲ σεβασμὸ καὶ αἰδῆμονα σιωπῇ ἐνώπιον τοῦ μυστηρίου τοῦ θανάτου. Ταυτοχρόνως ὁμως θὰ ἐπηρεάσει καταλυτικὰ καὶ τὴ σκέψη τῶν Πατέρων τῆς Ἐκκλη-

29. Ἡ ὑπόσταση τῆς ἐλπίδας, ἡ ὁποία στὸ πλαίσιο τῆς ὀρθοδοξίας δὲν εἶναι ἀφηρημένη ἀλλὰ ἐμπράγματη, πηγάζουσα ἀπὸ τὴ δύναμη τῆς ἀνάστασης, ἐὰν ἐσωτερικευθεῖ ἀπὸ τὸν ἄνθρωπο, τότε ὁ θάνατος καταργεῖται. Τότε «ἀπὸ τοῦ μνήματος ὁ λογισμὸς μπορεῖ νὰ μεταβεῖ στὴν ἀνάσταση» (Ἰω. Χρυσόστομος, *Περὶ ὑπομονῆς*, PG 60, 728). Τότε ἡ προσοχὴ ἀποσπᾶται «ἀπὸ τὴν (πρόσκαιρο) καταστροφὴ καὶ μεταβαίνει στὴ μέλλουσα λαμπρότητα» (Ἰω. Χρυσόστομος, *Εἰς Λαζ. Λογ.* 5, 1, PG 48, 1019). Εἶναι μὲ ἄλλα λόγια ἡ ὀρθόδοξη θεολογία τῆς Βίβλου καὶ τῶν Πατέρων ποὺ καταφάσκει στὴ βεβαιότητα τῆς ἀναστάσεως, ἀρνούμενη νὰ παραχωρήσει ἀποχρῶντα λόγο στὸν θάνατο. Ἡ βεβαιότητα αὐτὴ πρακτικεύεται σὲ δύο ἐπίπεδα: Στὰ ταφικὰ εἰωθότα καὶ ἔθιμα ποὺ δὲν πρέπει νὰ ὑποδηλώνουν ἀπώλεια καὶ καταστροφὴ ἀλλὰ φῶς ἀναστάσιμο καὶ στὸ πένθος ὄχι στὴν ὑπερβολὴ του ἀλλὰ στὴν κατάφαση τῶν ἐφ' ἡμῖν, στὴν κατάφαση τῆς συνήθειας καὶ τῆς καθημερινῆς συναναστροφῆς ποὺ δηλώνει τὸν ἱταμὸ χωρισμὸ ποὺ ἀδυνατεῖς νὰ ἀντέξεις. Αὐτὸ εἶναι ἄλλωστε καὶ τὸ δάκρυ τοῦ Χριστοῦ στὸν φίλο του, ποὺ ἀποχωρίζεται ἀπὸ κοντά του (Ἰω. 11, 35-36).

30. Ἰωάννου Χρυσόστομου, *Περὶ ὑπομονῆς*, PG 60, 726.

31. Γρηγορίου Νύσσης, *Εἰς Πουλχερίαν λόγος*, PG 46, 368B.

32. *Ρωμ.* 12, 15.

σίας, οί όποιοι, ζώντας τήν έμπειρία τής ανάστασης³³ καί θέλοντας νά προστατεύσουν τò ποίμνιο τής έποχής τους άπό περιστατικά άμετρου θρήνου καί άμετροεπούς, ξένης καί ειδωλολατρικής πρòς τò όρθόδοξο ήθος συμπεριφορᾶς, θά διακρίνουν έμφατικά τò δάκρυ καί τή συγκίνηση γιά τὰ άγαπημένα τους πρόσωπα, πού άρπάζονται πρòς αιώνιους μονάς³⁴, άπό τόν άμετρο καί κοπετώδη θρήνο³⁵.

Άντι θρήνου προτείνουν διηνεκή προσευχή έν τοίς μνημοσύνοις «όπως ό έν Τριάδι Θεός τάξη τήν ψυχήν αὐτῶν έν τῷ φωτί τοῦ προσώπου Του». Καί αὐτή, έξ έπόψεως όρθοδόξου θεολογίας, εἶναι ή μόνη όνησις, διότι «δυνατόν έστι», κατὰ τόν Χρυσόστομο, «καί συγγνώμης αὐτοίς συναγαγεῖν»³⁶. Ίδιαζόντως, συμπληρώνει ό κορυφαίος έρμηνευτής τής όρθοδόξου θεολογίας, ή όνησις καθίσταται μεγίστη κατὰ τή λειτουργική υπόμνηση τῶν όνομάτων τῶν κεκοιμημένων στò μυστήριο τής θείας Εὐχαριστίας, διότι «τò κοινόν τής οἰκουμένης κείται καθάρσιον»³⁷.

Έν κατακλείδι, ή όρθόδοξη θεολογία καί ή Έκκλησία σήμερα, στή μετανεωτερικότητα, πρέπει έρειδόμενη στή βιβλική καί πατερική της αὐτοσυνειδησία νά παρουσιάσει ολοκληρωμένη τήν άνθρωπολογία της, στηλιτεύοντας ταυτόχρονα τίς έκτροπές τής έπιστήμης, ιδίως όταν ή τελευταία έπαγγέλλεται ψηφιακά πλήγματα στὸν θάνατο καί ψηφιακά

33. Δέν θεολογοῦσαν γιά τὸν θάνατο έρήμην τής έμπειρίας τής αναστάσεως καί τῶν καταλυτικῶν συνεπειῶν αὐτῆς, πού έξακτινώνονται σέ όλόκληρη τήν άνθρώπινη φύση, πράγμα πού συχνά λησμονοῦμε έμεῖς όταν πραγματευόμαστε τήν έννοια τοῦ θανάτου. Η έμπειρία τής αναστάσεως τοὺς ικάνωνε νά βλέπουν έν αύλῳ όράσει ως ήδη γενομένη καί παροῦσα τήν προσδοκώμενη άμοιβαία έπανασυνδρομή καί επανέλευση τῶν ιδίων στοιχείων στήν πρώτη άδιάτμητη ένότητα, όπως αὐτή περιγράφεται με άποχρῶντα λόγο ήδη με τò όραμα τῶν αποξηραμένων όστῶν τοῦ Ίεζεκιήλ.

34. Μ. Εὐχολόγιον, Άκολουθία νεκρώσιμος εἰς ιερεῖς, σ. 337.

35. Ένας τέτοιος θρήνος εἶναι πάθος, πού προσβάλλει τò λογικό καί οδηγεί σέ άμετρα δάκρυα καί σέ άτοπα ήθη καί πράγματα, κατὰ τόν κορυφαίο ύπομνηματιστή τής όρθοδόξου θεολογίας, άγιο Ίωάννη τόν Χρυσόστομο (Περὶ ύπομονῆς, PG 60, 723). Καί ό λόγος περὶ ήθῶν άτόπων καί πραγμάτων ξεκάθαρα ύποσημαίνει τὰ ταφικά εἰωθότα καί έθιμα πού δέν πρέπει νά ύποδηλώνουν άπώλεια καί καταστροφή, αλλά φῶς αναστάσιμο (Εἰς Ίωάννην Όμιλ. 85, 7, PG 59, 467).

36. Ίωάννου Χρυσοστόμου, Εἰς Α΄ Κορ. Όμ. 41, 5, PG 61, 361.

37. Ίωάννου Χρυσοστόμου, αὐτόθι, PG 61, 361. Τότε εἶναι τὰ επινίκια, τότε πάρεστι ό βασιλέας τῶν όλων καί «... εύφημοῦνται μέν καί όσοι τῆς νίκης έκοινώνησαν, άφίενται δέ καί όσοι έν δεσμοῖς εἰσι διά τὸν καιρόν» (Ίωάννου Χρυσοστόμου, Εἰς Πράξ. Όμ. 21, 5, PG 60, 170).

ἀντίγραφα νεκρῶν. Ἐκεῖ ὁ λόγος τῆς θεολογίας ὡς «πῦρ φλέγον καὶ ὡς πέλυξ κόπτων πέτραν»³⁸ ὀφείλει νὰ θρυμματίζει τὰ ἀπολλιναριστικοῦ τύπου ἀνθρωπολογικὰ ἐκτρώματα καὶ νὰ καταγγέλλει ἐς αἰὶ καὶ διηνε-
κῶς ὅτι ὁ θάνατος μόνον θανάτῳ πατεῖται!

SUMMARY

Contemporary Human Being not as a Meta-human but as a Natural Human Being in Christ *The Contribution of Orthodox Theology*

By Achilleas Dellopoulos, *PhD*,
Aristotle University of Thessaloniki,
PostDoc Researcher, National and Kapodistrian University of Athens

This study addresses the impact of technology and more specifically of artificial intelligence on the human being. The artificial intelligence is creating today, in post-modernity, a “new” anthropology and a “new” man regarding death, mourning, grieving and burial practices that are being digitalized.

Through artificial intelligence copies from deceased people are digitally created and the family, relatives or friends cultivate the impression that they are communicating with them. This digital copy of a person is based on his photos and interviews while he was still alive. These documents are given after his death to smart systems which with the mechanism of artificial intelligence imitate the deceased (distinctive features, speech, movements). Thus, in the screen of a computer a copy of a deceased can be revealed.

What is even more eerie and gruesome is the conducted dialogue among relatives and the digital image of the deceased, which is programmed to answer using a data of given information. The ethic of this digital creation is definitely from a theological point of view questioned.

38. *Ιερεμ.* 23, 29.

Crucial duty of the Orthodox theology in post-modernity is to present with clarity its anthropology highlighting the incarnation of Logos. It is of paramount importance to be stressed that Logos became consubstantial with human in order to prevent death from prevailing in the human nature. His resurrection from the dead was the victory of human kind which is not prisoned any more but free by virtue of Christ's sacrifice.

Therefore, in the Church through the mysteries and above all in the Holy Eucharist the faithful receiving Christ's body and blood is united through him with the Holy Trinity. In the Church death does not constitute a real threat since it has been defeated by Christ.

In this regard, reading the burial service for example under a patristic prism the faithful will be able to understand that the dominant message which is being conveyed from the departed is bright and luminous. The departed are under Christ's uncreated light living partially God's glory which will be implemented at Eschata with their resurrection.

This beauty of our liturgical texts with regard to peacefulness and blissfulness of the departed should be conveyed to the living. This will definitely help them in terms of their mourning because not only do they know in a spiritual way about the "living" conditions of the departed, but they are also able to contribute to their salvation by praying for them. According to the Fathers of the Church, in the burial service and mainly in the Holy Eucharist when Christ is among us the constant prayers to him with reference to the departed are of great significance because they can guarantee their forgiveness.

Consequently, this ecclesiastic true communion, where all co-exist with Christ, should be the answer of the contemporary Orthodox theology to the "new" digital fake anthropology.